

околиць міста. Їх виявлено близько десяти. Обласний археологічний музей розташований в с. Трипілля — двоповерховий паралелепіпед, прикрашений збільшеними керамічними копіями трипільських статуеток. Поруч з ним — пам'ятник В. Хвойці. Трипільська експозиція світла, піднесена, нагадує храм. Тут виставлено знахідки з території Київщини, в тому числі місць, де проводив розкопки В. Хвойка. На часі створення обласного заповідника, до якого увійдуть деякі з цих пам'яток, будуть продовжуватися археологічні розкопки, що стануть доступними для відвідання. Це досить актуально, адже можливостей побачити, як проводять розкопки і що знаходять археологи на трипільських поселеннях, нині досить складно.

Заповідні трипільські місця

Ще шість років тому в Україні не було жодного спеціалізованого заповідника, який би опікувався збереженням та створював можливості для огляду пам'яток трипільської культури. Першою ластівкою стала печера Вертеба. Власне, говорити про Вертебу як про абсолютно нивий об'єкт не можна, оскільки її облаштували для туристів ще у ХІХ ст., про це подбав власник — князь Леон Сапега. Над входом збудували дерев'яне приміщення, де можна було для відвідання печери, яке здійснювалося у сіпроводі доглядача, отримати одяг, взуття, ліхтарі. Була тут і книга відвідувачів, яка, на жаль, загинула 1939 р. Однак на середину 90-х ця колись знана у Європі пам'ятка перебувала у жалюгідному стані. Лише зусиллями працівників музею та всіх небайдужих людей, котрі прийшли їм на допомогу, вдалося зберегти та відновити Вертебу як об'єкт для туризму. Число її відвідувачів зростає з року в рік.

Місце розташування печери на високому плато надзвичайно мальовниче — на багато кілометрів можна оглядати панораму долини Сирету, навколишні села. На рівному ж полі видно числені западини — карстові воронки, які утворилися через обвали великих зал на восьмиметровій глибині. Власне, печерний лабіринт, довжина

якого сягає 8 км, є однією залогою з тисячами колон. Це диво природи промита водою в шарі гіпсу у дуже давні часи, задовго до появи людини не лише у цій місцевості, але й на планеті Земля. З часом зали занесено змитим з поверхні ґрунтом (власне, цей процес триває і досі, тому ходи доводиться весь час розчищати). Близько 6000 р. тому печеру для своїх потреб почали використовувати трипільці. Після них тут залишилися сліди стоянок — вогнища, лежанки. Але головне — сотні посудин, інші речі, принесені до печери в різний час. Висока вологість сприяла збереженню виробів із рогу та кістки. Виготовлені тисячоліття тому пластинки, мотики, шила і навіть найменші кістяні голки збереглися так, ніби зроблені вчора. Нині можна пройти понад півкілометра печерними лабіринтами, оглянути кілька місць розкопок. У великій залі влаштовано діораму, яка відтворює сцену з життя давніх мешканців печери — кілька постатей трипільців, розставлено репліки мальованого посуду. Діорама має документальне підґрунтя — відтворено саме ті керамічні вироби, які було знайдено в печері. Оригінали виставлено у Краківському археологічному музеї. В одному з бічних ходів на вкритій нашаруваннями гіпсу стіні можна побачити підписи людей, які відвідували Вертебу у другій половині XIX — першій половині XX ст. Гіпс, ніби скло, надійно зберіг записані олівцем різними мовами імена і дати екскурсій.

Майже півтора тисячоліття трипільці відвідували печеру, збудувавши в її околицях кілька поселень. Одне з них розташоване на плато неподалік від входу, яким нині користуються дослідники та відвідувачі. Інше знаходилося біля підірваного входу з боку річки, ще одне — на території княжого парку в сучасному с. Більче-Золоте. Від резиденції князів Сапег збереглася лише каплиця. Є у селі пам'ятний знак на честь перебування у ньому українського археолога, поета та політичного діяча Олега Ольжича, який 1928 р. тут проводив археологічні дослідження.

Заповідник «Трипільська культура» в Черкаській області, хоча і не має таких давніх традицій, але може пишатися тим, що він найбільший в Україні й опікується найбільшими поселеннями-протомістами трипільців, серед яких такі гіганти, як Тальянки

(250 га), Майданецьке (200 га), Доброводи (250 га). Центр заповідника — у с. Легедзине, де влаштовано музей. У ньому зібрано матеріали з розкопок Тальянок та Піщаної. З останньої походить цікава керамічна модель житла. До речі, музей заповідника має чи не найкращу в Україні колекцію архітектурних деталей давніх жител. У цьому зібранні є фрагменти давніх віктарів, глиняні пороги жител, частини печей, лежанок. Про призначення деяких знахідок вчені досі ведуть жваві дискусії. Поруч із музеєм споруджено реконструкції різних типів трипільських будівель.

У с. Майданецьке можна оглянути не лише місце розташування трипільського протоміста, але і його діораму, створену художниками у музеї історії села, що розташований у приміщенні старої школи. Однак головна атракція заповідника — це археологічні розкопки, які щороку проводяться на найбільшому трипільському поселенні, що знаходиться якраз на полі між селами Легедзине і Тальянки. В останні роки велися також розкопки поселень-протоміст у Косенівці, Доброводах, Піщаній.

Як потрапити на розкопки

Марно сподіватися потрапити на розкопки трипільських старожитностей цілорічно. Це справа сезонна і недовготривала, сезон зазвичай припадає на липень-серпень. Лише виняткові обставини, як правило, великий обсяг запланованих робіт або, що частіше, рятівні дослідження, змушують археологів працювати навесні чи восени. Інша специфіка польового вивчення трипільських старожитностей полягає у тому, що розкопують їх, як правило, «на знос», тобто по завершенні процесу від досліджених об'єктів не лишається нічого. Розкопують, скажімо, залишки згорілого житла. Залишити його, розчистивши для експонування, неможливо з цілого ряду причин: по-перше, де ви бачили, щоб лишили напівдосліджений об'єкт (адже під шаром обпаленої глини обов'язково лишиться щось цікаве і навіть важливе), по-друге,